

Mgr Joanna Szczepaniak

Katedra Socjologii i Polityki Społecznej

Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu

Problem zwalczania i kompensacji sieroctwa społecznego w Polsce

WPROWADZENIE

W Polsce można obserwować coraz wyraźniej zaznaczające się negatywne skutki zapoczątkowanych w 1989 roku przemian ustrojowych i wprowadzonych w 1999 roku reform. Wśród najbardziej dotkliwych zjawisk, jakie nasiliły się w ostatnich latach, można wymienić bezrobocie, pauperyzację społeczeństwa, bezdomność i wiele innych. Jednym ze szczególnych skutków występowania owych zjawisk jest narastający kryzys życia rodzin, w tym często ich coraz trudniejsza sytuacja materialna i coraz większe problemy z realizacją ich podstawowych funkcji. Bezpośrednim efektem tego kryzysu jest m.in. wzrost liczby dzieci opuszczonych przez rodziców i wychowywanych poza rodziną naturalną (tzw. sierot społecznych).

Intencją autorki niniejszego artykułu jest wskazanie wagi problemu, jakim jest sieroctwo społeczne w Polsce oraz jego zróżnicowanie w różnych regionach Polski, a także wskazanie zjawisk, które mogą być przyczynami takiego stanu rzeczy. Zasadniczym celem tego opracowania jest próba identyfikacji najistotniejszych trudności związanych z zapobieganiem i kompensowaniem sieroctwa społecznego oraz wskazanie warunków, jakie powinny zostać spełnione, aby możliwe było niwelowanie podobnych trudności w przyszłości.

POJĘCIE, PRZYCZYNY I REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ROZMIARÓW SIEROCTWA SPOŁECZNEGO

Na podstawie obszernych studiów literaturowych autorka niniejszego opracowania za sieroctwo społeczne uznaje zjawisko charakteryzujące sytuację, w której rodzice dziecka żyją, lecz nie sprawują nad nim opieki (zostali częściowo lub całkowicie pozbawieni władzy rodzicielskiej), w związku z czym

dziecko to przebywa w placówce socjalizacyjnej¹ lub rodzinnym domu dziecka lub w rodzinie zastępczej.

Przyczynami sieroctwa społecznego są z jednej strony czynniki ogólne i zarazem pośrednie, zwane też makrospołecznymi lub zewnętrznymi, z drugiej zaś czynniki bezpośrednie, których upatruje się w nieprawidłowym funkcjonowaniu podstawowego środowiska naturalnego, jakim jest rodzina, określane też mianem mikrospołecznych lub wewnętrznych².

Pośrednie przyczyny sieroctwa społecznego związane są z ogólną sytuacją kraju, a ściślej z niekorzystnymi skutkami przemian społeczno-ekonomicznych. W ostatnich latach szczególnie dotkliwym zjawiskiem jest bezrobocie. Wiele badań wskazuje, iż miejsce zajmowane na rynku pracy jest jednym z najistotniejszych czynników wpływających na trwałość rodziny, prowadzących do opuszczenia dziecka przez rodziców naturalnych. Wynika to wprost z niekorzystnych skutków bezrobocia, takich jak obniżanie się poziomu życia i często poważne trudności materialne, prowadzące do ubóstwa i uniemożliwiające wypełnianie podstawowych funkcji społecznych, związanych z wychowaniem, opieką i utrzymaniem rodziny³.

Obniżanie się poziomu życia i związane z tym trudności materialne gospodarstw domowych stanowią obecnie największy problem rodzin polskich, prowadzący do osierocenia społecznego dzieci. Zła sytuacja ekonomiczna rodzin prowadzi bowiem do rozkładu życia rodzinnego. Dzieje się tak głównie z powodu braku stałego źródła utrzymania gospodarstwa domowego, w tym niewystarczających środków na zapewnienie odpowiednich warunków socjalno-bytowych i właściwe zaspokajanie edukacyjnych, zdrowotnych i innych podstawowych potrzeb dzieci⁴. Ponadto, jak dowodzi M. Sendyk⁵, trudna sytuacja materialna stanowi przyczynę wielu napięć w stosunkach między członkami rodziny,

¹ Do końca 1998 roku placówki te funkcjonowały jako domy dziecka.

² Por. M. Sendyk, *Spoleczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2001, s. 46–48.

³ *Tamże* oraz Raport sporządzony przy Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej, *O sytuacji rodzin młodych i wielodzietnych*, Warszawa 2002.

⁴ Por. A. Olubiński, *Problem sieroctwa społecznego w dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym*, [w:] *Sieroctwo społeczne. Przyczyny, objawy, skutki i sposoby zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, praca zbior. pod red. T. Sołtysik, Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999, s. 81; H. Rudomska, *Niektóre przyczyny sieroctwa społecznego w oparciu o analizy dokumentów sądu rodzinnego i nieletnich w Bydgoszczy*, [w:] *Sieroctwo społeczne...*, j.w., s. 49 oraz Raport NIK, *O wynikach kontroli funkcjonowania socjalizacyjnych i resocjalizacyjnych placówek opiekuńczo-wychowawczych*, 2002.

⁵ Zob. szerzej: M. Sendyk, *Spoleczne przystosowanie...*, wyd. cyt., s. 49–50 oraz S. Kawula, *Rodziny współczesne jako źródło sieroctwa społecznego*, [w:] *Sieroctwo społeczne. Przyczyny, objawy, skutki i sposoby zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, praca zbior. pod red. T. Sołtysik, wyd. cyt., s. 63.

co zwiększa częstotliwość kłótni między nimi. Na tym tle pojawiają się trudności wychowawcze, prowadzące często do ograniczenia rodzicom władzy rodzicielskiej. Innymi czynnikami stanowiącymi najczęstsze, bezpośrednie przyczyny osierocenia społecznego dzieci są: alkoholizm, narkomania, przestępczość oraz choroby i zaburzenia psychiczne rodziców⁶.

Najbardziej powszechnym miernikiem odzwierciedlającym rozmiary i wzrost problemu sieroctwa społecznego są dane o liczbie sierot społecznych przebywających w placówkach socjalizacyjnych, rodzinnych domach dziecka i rodzinach zastępczych (zob. tabela 1)⁷. W kraju w 2001 roku (według stanu w końcu roku) w 376 placówkach socjalizacyjnych przebywało 17 857 wychowanków (w tym 13 616 sierot społecznych), w 166 rodzinnych domach dziecka 1249 wychowanków (w tym 801 sierot społecznych) oraz 47 922 dzieci w 36 444 rodzinach zastępczych. Zauważyć należy, iż liczby te znacznie wzrosły w stosunku do roku 1990, tj.: liczba dzieci w placówkach socjalizacyjnych: o 3464 (liczba placówek o 87), w rodzinnych domach dziecka o 272 (domów dziecka – wzrosła o 11) i o 10707 w rodzinach zastępczych (liczba tych rodzin wzrosła o 6913). Podkreślenia wymaga fakt, iż liczba dzieci posiadających oboje rodziców i wychowywanych poza domem rodzinnym tylko w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych domach dziecka wzrosła z 11 307 w 1990 roku do 14 417 w roku 2001 (w tym też roku ich udział w ogólnej liczbie wychowanków wyniósł ok. 75%). Jednocześnie warto zaznaczyć, iż w ciągu minionych jedenastu lat stosunkowo nieznacznie (o 626) wzrosła liczba sierot i półsierot przebywających w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych domach dziecka. Zatem wzrost liczby wychowanków spowodowany był tu przede wszystkim rozwojem sieroctwa społecznego.

W analizowanym w tabeli 1 roku największą ogólną liczbę dzieci wychowywanych poza naturalnym środowiskiem rodzinnym (w przedstawionych formach opieki) zanotowano w województwach: mazowieckim (7914), dolnośląskim (6916) i śląskim (8213), najmniejszą zaś w województwach: lubuskim (2086), świętokrzyskim (1848) i opolskim (2130). W tych samych województwach zarejestrowano największą oraz najmniejszą liczbę sierot społecznych przebywających w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych domach dziecka,

⁶ Por. A. Olubiński, *Problem sieroctwa społecznego w dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym*, [w:] *Sieroctwo społeczne. Przyczyny, objawy, skutki i sposoby zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, praca zbior. pod red. T. Sołtysik, wyd. cyt., s. 81; H. Rudomska, *Niektóre przyczyny sieroctwa...*, wyd. cyt., s. 49 oraz Raport NIK, *O wynikach kontroli...*, wyd. cyt.

⁷ Podkreślić należy, iż w materiałach statystycznych i innych publikacjach brakuje niestety danych wskazujących na rozmiary sieroctwa społecznego w rodzinach zastępczych. Wynikać to może choćby z ogromnej liczby tychże rodzin. Zatem analiza skali sieroctwa analizowanego problemu została tu przeprowadzona, podobnie jak czyni to większość innych autorów, jedynie w oparciu o dane o liczbie dzieci przebywających w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych domach dziecka. Skala tego problemu analizowana jest podobnie przez większość autorów w literaturze przedmiotu.

Tabela 1

Liczba dzieci w placówkach socjalizacyjnych, rodzinnych domach dziecka i rodzinach zastępczych w Polsce według województw w 2001 roku (stan w dniu 31 grudnia)

WOJEWÓDZTWA	Liczba dzieci ogółem w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych domach dziecka	Sieroty społeczne w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych domach dziecka	Liczba dzieci w placówkach socjalizacyjnych		Liczba dzieci w rodzinnych domach dziecka		Liczba dzieci w rodzinach zastępczych ^a
			ogółem ^a	w tym sierot społecznych	ogółem ^a	w tym sierot społecznych	
POLSKA	19 106	14 417	17 857	13 616	1249	801	47 922
Dolnośląskie	2156	1615	1975	1494	181	121	4760
Kujawsko-pomorskie	1175	901	1118	853	57	48	3079
Lubelskie	1077	778	859	631	218	147	2540
Lubuskie	503	367	489	357	14	10	1583
Łódzkie	1338	980	1299	967	39	13	3805
Małopolskie	1246	980	1166	941	80	39	3091
Mazowieckie	2351	1744	2299	1710	52	34	5563
Opolskie	567	427	557	420	10	7	1563
Podkarpackie	884	693	819	643	65	50	1576
Podlaskie	526	406	520	402	6	4	1169
Pomorskie	1076	872	1007	818	69	54	3240
Śląskie	2050	1555	1885	1468	165	87	6163
Świętokrzyskie	558	418	493	366	65	52	1290
Warmińsko-mazurskie	1121	789	1039	737	82	52	2324
Wielkopolskie	1259	919	1170	878	89	41	3431
Zachodniopomorskie	1219	973	1162	931	57	42	2745

^a w tym zarówno sieroty, półsieroty i sieroty społeczne.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, Warszawa, 2002, tabl. 13(154), s. 194.

a wyniosły one odpowiednio: największe – 2351, 2156 i 2050, a najmniejsze – 503, 558 i 567.

Na rozmiary sieroctwa społecznego wskazuje także liczba orzeczeń wydawanych przez sądy opiekuńcze w sprawach dotyczących ograniczenia władzy rodzicielskiej. W 2001 roku w sumie wydano 17 912 takich orzeczeń, choć

zaznaczyć warto, że nie wszystkie z nich są realizowane (w placówkach socjalizacyjnych umieszczono 5759 dzieci, natomiast w placówkach rodzinnych 401). Godny uwagi jest także fakt, iż co czwarte z wydanych orzeczeń (4176) to decyzje o pozbawieniu rodziców władzy rodzicielskiej z powodu rażącego zaniedbywania obowiązków rodzicielskich, nadużywania tejże władzy lub istnienia trwałej przeszkody w jej sprawowaniu⁸.

SPOSOBY ZAPOBIEGANIA I KOMPENSACJI SIEROCTWA SPOŁECZNEGO – STAN OBECNY I KIERUNKI ZMIAN

Wprowadzenie reformy administracyjnej państwa zapoczątkowało istotne, długo oczekiwane zmiany w ogólnym systemie opieki nad dzieckiem. Podstawowe zadania, istniejące w ramach tego systemu, zostały wykluczone z działalności systemu oświaty i włączone w zakres działania systemu pomocy społecznej. W świetle obowiązujących obecnie przepisów znowelizowanej ustawy o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1998 r.⁹, od 1999 roku zadania w dziedzinie opieki nad dzieckiem, jakie do końca 1998 roku realizowane były przez kuratorów oświaty, od 1 stycznia 1999 roku powierzono starostom powiatów. Głównym organizatorem działań związanych z profilaktyką, pomocą rodzinie i podstawową opieką nad dziećmi wychowywanymi w rodzinie są samorządy gminne. Zadania opieki nad dziećmi pozbawionymi warunków do prawidłowego rozwoju i wychowania w rodzinie oraz odseparowanymi od niej, a także pomoc specjalistyczna należy do samorządów powiatowych. Do kompetencji województwa należy nadzór nad realizacją zadań leżących w gestii powiatów i gmin oraz nad instytucjami pomocy społecznej, władze centralne natomiast nadają kształt aktom prawnym stanowiącym fundament omawianego systemu i wciąż ponoszą odpowiedzialność za jego finansowanie. Jednostkami organizacyjnymi realizującymi wskazane tu zadania na poziomie gminy są ośrodki pomocy społecznej, zaś na poziomie powiatów – powiatowe centra pomocy rodzinie¹⁰.

Pomoc społeczna rodzinie mającej trudności w wypełnianiu swoich zadań, w tym także w sprawowaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych wobec po-

⁸ Zob. M. Kolankiewicz, Raport sporządzony przy Radzie Pomocy Społecznej przy Ministrze Pracy i Polityki Społecznej, *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi*, 2002 oraz Dane Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, [w:] *Informacja Biura Rzecznika Praw Obywatelskich dotycząca poprawy regulacji prawnych w sferze systemu pomocy dziecku i rodzinie oraz praktyki ich stosowania*, nr RPO-431881-XI-03, Internet, adres: www.biuro_rzecznika.html.

⁹ Dz.U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 ze zm.

¹⁰ Zob. szerzej: M. Kolankiewicz, *Raport...*, wyd. cyt.; M. Kolankiewicz, *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 7, s. 6–17; tamże, art. 10a, 33b, 46 i 47.

tomstwa, może być udzielana w formie usług (pracy socjalnej, poradnictwa rodzinnego, terapii rodzinnej czy interwencji kryzysowej), w naturze (np. pomoc rzeczowa, posiłek) lub też w postaci świadczeń pieniężnych (z tytułu macierzyństwa, bezrobocia, ubóstwa, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, choroby, itp.)¹¹. W ramach pomocy rodzinom dysfunkcyjnym tworzona jest także odpowiednia infrastruktura placówek, takich jak np. domy samotnej matki, ogniska wychowawcze, świetlice profilaktyczno-wychowawcze i inne¹².

Dziecku pozbawionemu całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej powiat zapewnia opiekę i wychowanie w formie zastępczej opieki rodzinnej (głównie rodzinnym domu dziecka lub rodzinie zastępczej) albo w placówce opiekuńczo-wychowawczej (w tym przypadku placówce socjalizacyjnej)¹³. Obecnie głównym zadaniem zarówno placówek socjalizacyjnych, rodzinnych domów dziecka, jak i rodzin zastępczych jest działalność nie tylko dla dobra dziecka, ale również jego rodziców, co oznacza współpracę z nimi w celu przezwyciężenia ich problemów życiowych oraz dążenie do powrotu wychowanków do naturalnego, rodzinnego środowiska. Podkreślenia wymaga tu zapis rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 września 2000 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, zgodnie z którym placówka socjalizacyjna zapewnia całodobową opiekę i wychowanie dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodzicielskiej, dla których nie znaleziono rodzinnej opieki zastępczej¹⁴. W świetle tego zapisu oraz postulowanych sposobów kompensacji sieroctwa dom dziecka rozumiany jest jako „ostateczność”.

Wspomnieć warto również o innych placówkach opiekuńczo-wychowawczych wchodzących w zakres systemu opieki nad dzieckiem i rodziną. Są nimi placówki wsparcia dziennego, działające w najbliższym środowisku lokalnym dziecka, stworzone w celu wspierania rodziny w sprawowaniu jej podstawowych funkcji, w tym rozwiązywania jej problemów wychowawczych, oraz placówki interwencyjne, zapewniające doraźną i całodobową opiekę dziecku, znajdującemu się w sytuacji kryzysowej (pogotowia opiekuńcze)¹⁵.

Ideą zmian w systemie opieki nad dzieckiem było przede wszystkim dostosowanie go do nowych potrzeb, jakie pojawiły się w wyniku rosnącego problemu sieroctwa społecznego. Celem podjętych w związku z tym działań było połączenie działalności opiekuńczej na rzecz dzieci z pomocą rodzinie oraz przekaza-

¹¹ Dz.U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 ze zm., art. 23a i 33a oraz art. 31–33.

¹² Zob. szerzej m.in. M. Sendyk, *Społeczne przystosowanie...*, wyd. cyt., s. 49.

¹³ Zob. szerzej o zasadach tworzenia i funkcjonowania wskazanych tu form opieki: Dz.U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 ze zm., art. 33b – 33l, Dz.U. z 2000 r. Nr 80, poz. 900 oraz Dz.U. Nr 120, poz. 1284.

¹⁴ Dz.U. z 2000 r., Nr 80, poz. 900, §4, p. 4.

¹⁵ Zob. szerzej: Dz.U. Nr 80, poz. 900, §4, p. 1 i 2 oraz §15.

zanie kompetencji jej organizowania władzom lokalnym. Skoncentrowano się tu głównie na zwiększeniu efektywności pomocy dziecku i rodzinie, a cel ma być stopniowo osiągany m.in. poprzez pełniejsze rozpoznawanie zagrożeń występowania kryzysów w rodzinie w danym regionie; dokładniejszą analizę stanu zasobów organizacyjnych i finansowych w istniejących placówkach i rodzinach zastępczych na danym terenie, a także potrzeb w tym zakresie; rozbudowywanie i różnicowanie form profilaktyki; szkolenia wychowawców i pracowników socjalnych itd. Istotne zmiany zostały zapoczątkowane również w zakresie form kompensacji sieroctwa, a hasłem przewodnim na tym polu było odchodzenie od instytucjonalnych na rzecz rodzinnych form opieki, czego wyrazem miała być likwidacja placówek socjalizacyjnych bądź ich przekształcanie w środowiskowe ośrodki wielofunkcyjne, a jednocześnie rozwój form rodzinnych. Rodziny, których dzieci przebywają w placówkach socjalizacyjnych, rodzinnych domach dziecka lub rodzinach zastępczych miały otrzymywać pomoc po to, aby dzieci mogły do nich jak najszybciej wrócić, zaś zasadność umieszczania dzieci w placówkach miała być badana tak przez sądy rodzinne, jak i przez zespoły ds. okresowej oceny sytuacji dziecka powoływane w placówkach. Realizację tych zamierzeń postanowiono wesprzeć poprzez założenie stałego monitorowania funkcjonowania danych placówek i rozwoju rodzinnych form opieki. Reforma ta polegać miała również na zmianach w finansowaniu. Odpowiedzialność za utrzymanie systemu opieki w danych regionach miała spoczywać przede wszystkim na samorządach lokalnych, co miało doprowadzić do racjonalizacji wydatków na ten cel¹⁶.

Tymczasem, jak wynika z wielu badań i opinii, założenia reformy systemu opieki nad dzieckiem są realizowane w niewielkim stopniu. Przy tym pojawiły się nowe, nieoczekiwane problemy, a ich rozwiązanie jest wciąż aktualnym wyzwaniem dla reformatorów tego systemu. Nieskutecznie realizowane są takie formy pomocy rodzinie jak: poradnictwo rodzinne, terapia rodzinna, praca socjalna i inne działania profilaktyczne. Nieprawidłowości w tym obszarze wynikają przede wszystkim ze złej kondycji finansowej podmiotów zajmujących się pomocą rodzinie, a co za tym idzie, nieadekwatnej do potrzeb liczby etatów dla pracowników socjalnych oraz ich nieprofesjonalnego przygotowania w zakresie istniejących tu form pomocy¹⁷. Dużym problemem jest także stopniowe wycofywanie się państwa z szeregu dziedzin społecznych, w tym pomocy społecznej, czemu towarzyszy pogłębiająca się nierówność możliwości zaspo-

¹⁶ Zob. szerzej: M. Kolankiewicz, *Raport...*, wyd. cyt.; Dokument MPiPS, *Podstawowe kierunki działania Ministra Pracy i Polityki Społecznej w 2002 r.*; J. Wszolek, *Niepokój o opiekę nad dzieckiem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 6, s. 8–10 oraz J. Raczkowska, *O opiece nad dzieckiem z niepokojem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 6, s. 10–16.

¹⁷ Por. Internet, adres: www.biurose.sejm.gov.pl.

kojenia potrzeb przez rodziny. Niestety, nie wszystkie z nich mogą w równym stopniu liczyć na wsparcie socjalne, bowiem kondycja finansowa samorządów jest zróżnicowana i często nie dysponują one wystarczającymi środkami na pomoc rodzinom w przezwyciężeniu ich trudnych sytuacji życiowych. W efekcie rodziny dysfunkcyjne, w tym nie wywiązujące się ze swoich obowiązków wobec potomstwa, pozostają praktycznie bez wsparcia¹⁸. Wiele zarzutów stawianych jest także pod adresem placówek socjalizacyjnych, rodzinnych domów dziecka i rodzin zastępczych, a także pozostałych form opieki. Wydaje się, iż najwięcej przeciwników mają placówki socjalizacyjne, które uważa się za najbardziej kosztowną i niewydolną pod względem organizacyjnym oraz najmniej podatną na zmiany formę opieki¹⁹. Dodatkowo uważa się, iż nie są one w stanie wpłynąć pozytywnie na rozwój wychowanków, bowiem w przeciwieństwie do rodzinnych form opieki, nie stwarzają one warunków do właściwego zaspokajania ich edukacyjnych, zdrowotnych, emocjonalnych i innych podstawowych potrzeb. Przy tym zaznaczyć należy, iż nastąpiła stagnacja w przekształcaniu tych placówek, a było to ideą przewodnią reformy w zakresie kompensacji sieroctwa²⁰. Wiele trudności i nieprawidłowości dostrzega się również w funkcjonowaniu rodzinnych form kompensacji sieroctwa społecznego, mimo iż są one najbardziej pożądane z punktu widzenia dobra dziecka. Ich sytuacja budzi niepokój przede wszystkim ze względu na pogorszenie się ich obsługi finansowej i merytorycznej w wyniku scedowania ich organizowania na powiaty. W nowych regulacjach prawnych nie zostały jasno określone stawki przypadające na wychowanka przebywającego w rodzinnym domu dziecka oraz zasady rozliczania otrzymywanych na nich środków. Ponadto osoby, które przejęły zadania związane z ich obsługą, w większości przypadków nie miały wcześniej styczności z taką formą opieki, nie rozumiały jej specyfiki i nie zostały wcześniej przeszkolone w tym zakresie²¹. Nie jest zadowalająca również sytuacja opiekuńcza i bytowa dzieci wychowywanych w rodzinach zastępczych. Dość często odbiega od warunków, jakie powinny gwarantować dane rodziny zgodnie z normami określonymi w przepisach prawnych. Badania wykazują na przykład, że znacząca liczba dzieci żyjących w rodzinach zastępczych wychowuje się w rodzinach

¹⁸ Por. W. Turnowiecki, *Polityka Społeczna*, Wyd. Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, Gdańsk 2002, s. 78.

¹⁹ Zob. m.in. *Cykl artykułów, Zamknijmy domy dziecka*, „Polityka” 1998, nr 1–12 oraz Raport NIK..., wyd. cyt.

²⁰ Konsekwentnie realizuje się program tych zmian jedynie w województwie dolnośląskim, a przede wszystkim we Wrocławiu. Zob. *Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich*, wyd. cyt., s. 121, a także Raport, *Nowy system opieki nad dziećmi i młodzieżą – sposób i stan jego wdrożenia we Wrocławiu*, 2002.

²¹ Zob. szerzej: Internet, adres: www.chpd.pik-net.pl.

patologicznych i konfliktowych, a większość dzieci żyje w trudnych warunkach materialnych i mieszkaniowych²².

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Podjęte w Polsce zmiany ustrojowe i reformy przyniosły szereg negatywnych i często nieoczekiwanych skutków, z którymi się wciąż borykamy i które rodzą potrzebę poszukiwania nowych, bardziej skutecznych rozwiązań. Jednym z obserwowanych od wielu lat problemów jest wzrost sieroctwa społecznego oraz brak skutecznych działań pozwalających na jego zwalczanie i kompensowanie. Problem ten wydaje się tym bardziej istotny, że dotyczy ogromnej liczby bezbronnych istot, jakimi są dzieci opuszczone przez rodziców naturalnych i zasługujących na równie godne warunki życia, jak te, które wychowują się w naturalnym, prawidłowo funkcjonującym środowisku rodzinnym. Niepokojące jest także regionalne zróżnicowanie problemu sieroctwa społecznego. Różnice te mogą być związane z odmiennymi warunkami życia ludności, poziomem bezrobocia czy sferami ubóstwa, jak też wynikać z tradycji i solidarności rodzinnej. Mogą one także świadczyć o różnym stopniu efektywności systemu pomocy społecznej w zakresie opieki nad dzieckiem i rodziną, w tym rozwoju instytucji i form opieki na danym terenie²³.

Przełomem w pokonywaniu trudności związanych ze skuteczną realizacją profilaktycznych i kompensacyjnych działań podejmowanych wobec rosnącego problemu sieroctwa społecznego miała być rozpoczęta przed trzema laty reforma systemu opieki nad dzieckiem. Teoretyczne założenia tej reformy wydają się słuszne, ale okazuje się, że nie skoncentrowano się w wystarczającym stopniu na analizie możliwości i stworzeniu warunków ich realizacji. Wśród głównych nieprawidłowości, jakie zaobserwowane zostały na obecnym etapie podjętych zmian badacze wymieniają m.in:

- brak rzetelnej wiedzy o rzeczywistym stanie opieki nad dzieckiem i dominujących w niej tendencjach,
- brak odpowiedniej wiedzy o kondycji oraz kompetencjach zawodowych kadr udzielających pomocy i sprawujących opiekę, zwłaszcza o jakości i efektywności ich pracy,
- brak wiedzy o sprawności nadzoru, doradztwa, wartości systemu kształcenia i wspierania rozwoju zawodowego pracowników danego systemu²⁴.

²² Zob. szerzej: Internet, adres: www.biurose.sejm.gov.pl; Dane Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, [w:] *Informacja Biura Rzecznika Praw Obywatelskich...*, wyd. cyt.; Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich nr 47, Wyd. RPO – materiały, Warszawa, 2003, s. 120–124.

²³ Podobne wnioski wynikają z cytowanego już wielokrotnie raportu M. Kolankiewicz.

²⁴ Za J. Raczkowską, *O opiece nad dzieckiem...*, wyd. cyt., s. 16.

W związku z powyższym wydaje się, że aby możliwe było znalezienie właściwych, z punktu widzenia współczesnych potrzeb i oczekiwań stawianych przed systemem opieki nad dzieckiem, rozwiązań oraz ich należyte wdrożenie powinny zostać spełnione następujące wymogi:

- każde zagadnienie związane z opieką nad dzieckiem powinno podlegać ciągłej analizie i badaniom, gdyż w sytuacji zachodzących zmian wiedza o nich szybko się dezaktualizuje²⁵,
- konieczne jest stałe, profesjonalne monitorowanie sytuacji w dziedzinie opieki nad dzieckiem, ze szczególnym uwzględnieniem zachodzących w niej zmian w skali kraju, jak też na poziomie wojewódzkim, powiatowym i gminnym²⁶,
- analiza sytuacji w dziedzinie opieki nad dzieckiem powinna być dokonywana przez zespół ekspertów złożonych z kompetentnych przedstawicieli władz rządowych i samorządowych, organizacji rządowych, pozarządowych, reprezentantów świata nauki i praktyki²⁷,
- postulowane rozwiązania w dziedzinie opieki nad dzieckiem powinny być konfrontowane z istniejącymi w otoczeniu szansami i zagrożeniami ich realizacji, w tym z cechami społeczno-ekonomicznymi, demograficznymi i warunkami życia na danym terenie.

Reasumując, z analizy istniejących problemów dotyczących przyczyn i rozmiarów sieroctwa społecznego, a także sposobów jego zwalczania i kompensowania wynika wniosek dotyczący potrzeby, a wręcz konieczności stworzenia nowych programów, mających na celu niwelowanie tego typu nieprawidłowości w przyszłości. Programy te powinny koncentrować się w pierwszej kolejności na dogłębnej analizie i likwidacji przyczyn sieroctwa społecznego, w tym głównie na tworzeniu i rozwijaniu adekwatnych do potrzeb form wspierania rodzin dysfunkcyjnych, a następnie na działaniach mających na celu usprawnienie funkcjonowania form opieki nad dzieckiem pozbawionym wsparcia rodziny naturalnej. Szczególnie potrzebny jest, jak zapewne słusznie zauważyła M. Kolankiewicz, krajowy program działań na rzecz osieroconych dzieci, które żyją w najtrudniejszych warunkach, aby nie były one zdane tylko na niewielkie możliwości pomocy ze strony ubogich regionów. Jednocześnie, podejmując kroki w celu przeprowadzenia zmian w systemie opieki nad dzieckiem, należy mieć na uwadze współczesne, europejskie wymagania w tym zakresie.

Na zakończenie warto zaznaczyć, że wiele ze znaczących postulatów, dotyczących sposobów niwelowania istniejących problemów i nieprawidłowości w funkcjonowaniu systemu opieki nad dzieckiem znalazło swoje miejsce w re-

²⁵ Tamże.

²⁶ Por. M. Kolankiewicz, *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki nad dzieckiem*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 369.

²⁷ Por. Raczkowska, *O piece nad dzieckiem...*, wyd. cyt., s. 16.

alizowanych czy projektowanych programach dotyczących doskonalenia systemu opieki nad dzieckiem²⁸. Praktyka jednak często potwierdza, iż niestety raczej nie są one odzwierciedlane w rzeczywistości.

LITERATURA

- Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich nr 47, Wyd. RPO – materiały, Warszawa, 2003.
- Cykl artykułów, *Zamknijmy domy dziecka*, „Polityka” 1998, nr 1–12.
- Dokument MPiPS, *Podstawowe kierunki działania Ministra Pracy i Polityki Społecznej w 2002 r.*
- Dokument MPiPS, *Podstawowe kierunki działania Ministra Pracy i Polityki Społecznej w 2003 r.*
- Informacja Biura Rzecznika Praw Obywatelskich dotycząca poprawy regulacji prawnych w sferze systemu pomocy dziecku i rodzinie oraz praktyki ich stosowania, nr RPO-431881-XI-03, Internet, adres: www.towarzystwonaszdom.pl/biuro_rzecznika.html.
- Internet, adres: www.biuro_rzecznika.html.
- Internet, adres: www.biurose.sejm.gov.pl.
- Internet, adres: www.chpd.pik-net.pl.
- Kawula S., *Rodziny współczesne jako źródło sieroctwa społecznego*, [w:]: *Sieroctwo społeczne. Przyczyny, objawy, skutki i sposoby zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, Sołtysik T. (red.), Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999.
- Kolankiewicz M., *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki nad dzieckiem*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 1998.
- Kolankiewicz, M., *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 7.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski*, GUS, Warszawa, 2002.
- Olubiński A., *Problem sieroctwa społecznego w dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym*, [w:]: *Sieroctwo społeczne. Przyczyny, objawy, skutki i sposoby zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, Sołtysik T. (red.), Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999.
- Raczkowska J., *O opiece nad dzieckiem z niepokojem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 6.
- Raport NIK, *O wynikach kontroli funkcjonowania socjalizacyjnych i resocjalizacyjnych placówek opiekuńczo-wychowawczych*, 2002.
- Raport, *Nowy system opieki nad dziećmi i młodzieżą – sposób i stan jego wdrożenia we Wrocławiu*, 2002.
- Raport sporządzony przy Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej, *O sytuacji rodzin młodych i wielodzietnych*, 2002.
- Raport sporządzony przy Radzie Pomocy Społecznej przy Ministrze Pracy i Polityki Społecznej, *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi*, 2002.

²⁸ Zob. m.in. Dokument MPiPS, *Podstawowe kierunki działania Ministra Pracy i Polityki Społecznej w 2003 r.*

- Rocznik Statystyczny RP*, GUS, Warszawa 2001.
- Rocznik Statystyczny Województw*, GUS, Warszawa 2002.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, Dz.U. z 2000 r. Nr 80, poz. 900.
- Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie rodzin zastępczych, Dz.U. z 2001 r. Nr 120, poz. 1284.
- Rudomska H., *Niektóre przyczyny sieroctwa społecznego w oparciu o analizy dokumentów sądu rodzinnego i nieletnich w Bydgoszczy*, [w:] *Sieroctwo społeczne. Przyczyny, objawy, skutki i sposoby zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, Sołtysik T. (red.), Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999.
- Sendyk M., *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2001.
- Turnowiecki W., *Polityka Społeczna*, Wyd. Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, Gdańsk 2002.
- Ustawa o pomocy społecznej, Dz.U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 ze zm.
- Wszolek J., *Niepokój o opiekę nad dzieckiem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 6.

The Problem of Fighting of and Compensating Social Orphanage in Poland

Summary

The aim of the authoress of the article is showing the importance of the problem of social orphanage in Poland, its differentiation depending on the region and also pointing possible reasons of such conjuncture. The fundamental aim of that article is an attempt to identify the most crucial difficulties connected with preventing and compenstaing social orphanage and the conditions that should be fulfilled to cope with similar difficulties in the future. The final intention of the authoress is showing the need, or even the necessity to search solutions that would help function the system of childcare and apply it to contemporary needs and requirements.